

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка»
Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва

ЛІТЕРАТУРА • ДІТИ • ЧАС
ВИПУСК VI

МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ І ПРО ДІТЕЙ:
ІСТОРИЧНІ ЗДОБУТКИ Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ»
(11 жовтня 2016 року, м. Старобільськ)

Старобільськ
2016

УДК 087.5
ББК 83.8

Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва “Література. Діти. Час”. – Вип. VI : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Українська література для і про дітей: історичні здобутки й тенденції розвитку” (11 жовтня 2016 року). – Старобільськ : Вид-во ДЗ “Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка”, 2016. – 155 с.

**Друкується за ухвалою Вченої ради
Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(протокол № 4 від 28. 10. 2016 р.)**

До збірника наукових праць увійшли матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Українська література для і про дітей: історичні здобутки й тенденції розвитку” (11 жовтня 2016 року), організованої кафедрою філологічних дисциплін навчально-наукового Інституту педагогіки і психології Державного закладу “Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка” спільно з Центром дослідження літератури для дітей та юнацтва. Наукові розвідки висвітлюють актуальні питання історії й теорії літератури для дітей та юнацтва, розглядають методичні аспекти вивчення художніх творів у школах та вищих навчальних закладах, актуальні проблеми оновлення шкільних програм і кола дитячого читання.

Для науковців, викладачів, учителів шкіл, усіх, хто цікавиться проблемами літератури для дітей та юнацтва.

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор Дмитренко В. І.
доктор педагогічних наук, професор Караман О. Л.

УДК 087.5
ББК 83.8

© ДЗ «Луганський національний університет
ім. Тараса Шевченка»
© Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва

КОСТЯНТИН УШИНСЬКИЙ ТА ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ КАЗКИ

На матеріалі спадщини двох видатних представників вітчизняної педагогіки Костянтина Ушинського та Василя Сухомлинського узагальнені їх думки, що стосуються «механізму» впливу казок на моральний та розумовий розвиток дитини. Водночас у статті розглядається методика Сухомлинського з розвитку образного мислення дітей, які самостійно складали казки.

Ключові слова: Костянтин Ушинський, Василь Сухомлинський, казка, педагогічний вплив, педагогічний текст, художня педагогіка.

Постановка проблеми. У наші дні все частіше не лише педагоги, а й громадськість б'ють у дзвони тривогу з приводу того, що сучасні діти, відволікаючись на принади, котрі пропонуються їм комп'ютером (йдеться про всякого роду «розважалки»), все менше тягнуться до читання книжок. Проблема набуває глобального характеру. Саме тому все популярнішим – на рівні афоризму! – стає висловлювання Альберта Ейнштейна: «Якщо ви хочете, щоб Ваші діти були розумними – читайте їм казки. Якщо ви хочете, щоб вони були ще розумнішими – читайте їм більше казок». Але при цьому виникає питання, виразна відповідь на яке вкрай необхідна як вчителям, так і батькам: яким же чином читання казок забезпечує розумовий розвиток дитини? Вже опубліковано чимало досліджень про роль казки у вихованні дітей, авторами яких є А. Богуш, Н. Вітковська, Н. Лисенко, Ю. Мандрик, О. Савченко, О. Чебикін та багато інших педагогів і психологів, проте можна з певністю сказати, що найбільш авторитетними в роз'ясненні цього питання залишаються класики вітчизняної педагогіки – Костянтин Ушинський та Василь Сухомлинський. Саме тому **завдання статті** і, водночас, її **актуальність**, полягає в тому, щоб, звернувшись до спадщини цих видатних педагогів, узагальнити та подати у сконцентрованому вигляді їх головні змістові концепти, що стосуються «механізмів» впливу казок на моральний та розумовий розвиток дитини.

К. Ушинський першим у нашій педагогіці звернув увагу на виховну роль казки. Він же ввів жанр казки в підручники з читання для початкової школи. Стосовно казки видатний педагог використав висловлювання «педагогічний текст» [3, с. 322]. На жаль, це словосполучення не прижилося в педагогічній науці на рівні категорії, хоча на даний час, враховуючи широке й продуктивне вживання поняття «текст», воно видається модерним – у кращому розумінні цього слова.

Можна з певністю сказати, що В. Сухомлинський був не тільки творцем чисельних текстів художньої педагогіки, а й ученим, який багато – більше ніж хто до нього й після нього! – зробив для осмислення «механізму» педагогічного впливу казки як основного жанру художньої педагогіки.

«Учитель на все життя запам'ятовується, входить у духовний світ дитини як казар» [1, с. 514] – власне ці слова В. Сухомлинського наголошують на одній із винятково важливих складових професіоналізму вчителя початкових класів. Одним із перших на це звернув увагу К. Ушинський, розмістивши у знаменитій читанці «Рідне слово», яка, за його словами, була «першою книжкою після

азбуки», низку народних казок. У методичних порадах, що стосуються «Рідного слова», геніальний педагог створив гімн народній казці: «Це перші й блискучі спроби російської народної педагогіки, і я не думаю, щоб хто-небудь був спроможний змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народу. Народну казку діти читають легко вже саме тому, що в усіх дитячих народних казках безперервно повторюються одні й ті самі слова і звороти: із цих безперервних повторень, які найбільше задовольняють педагогічне значення оповідання, складається щось ціле, струнке, що легко оглянути, сповнене руху, життя й інтересу. Ось чому народна казка не тільки цікавить дитину, не тільки є прекрасною вправою в початковому читанні, весь час повторюючи слова й звороти, але надзвичайно швидко відбивається в пам'яті дитини з усіма своїми мальовничими деталями і народними висловами. Моральний зміст казки тут не має значення, та його часто зовсім немає» [3, с. 271–272]. К. Ушинський демонструє дуже важливий принцип оцінки педагогічного тексту, який полягає у **моделюванні процесу його сприймання дитиною**. Власне таке професійно здійснене моделювання дає змогу виявити механізм педагогічного впливу казки і взагалі тексту, який претендує бути педагогічним. У даному випадку К. Ушинський показав, які особливості народної казки роблять її текст таким, що легко запам'ятовується – «надзвичайно швидко відбивається в пам'яті дитини».

На інші досить чисельні особливості казки, які зумовлюють її надзвичайно високу читабельність, без якої не може йти мова про педагогічну впливовість тексту, К. Ушинський не звернув увагу – вочевидь, таке завдання не постало перед ним з певних причин. Проте він продемонстрував сам принцип моделювання тексту, яким будемо користуватися в майбутньому.

У статті «Про початкове викладання рідної мови» К. Ушинський писав: «Навчання дітей вітчизняної мови має три мети: *по-перше*, розвинути в дітей ту природжену душевну здібність, яку називають даром слова; *по-друге*, ввести дітей у свідоме володіння скарбами рідної мови і, *по-третє*, добитися, щоб діти засвоїли логіку цієї мови, тобто її граматичні закони в їх логічній системі» [3, с. 217]. Перша частина «Рідного слова» створювалася власне для виконання цих завдань.

В. Сухомлинський глибоко – як ніхто до нього і після нього! – пояснив педагогічну функцію казки саме в найперший період навчання в школі. І це пояснення з абсолютною точністю «вписувалося» у його педагогічну систему. Уточнюємо, що йдеться, за словами В. Сухомлинського, про «період *дитинства нервової системи, дитинства мозку*. [...] Цей період немовби відведено самою природою на розвиток, зміцнення, виховання нервової системи – кори півкуль головного мозку. [...] У період дитинства нервової системи клітини мислячої матерії повинні повсякденно вправлятися в активній діяльності, і основою для цих вправ є живе сприймання, спостереження, споглядання» [2, с. 44–45]. Це ключова теза, яка пояснює психолого-педагогічний сенс виховання казкою.

В. Сухомлинський з вражаючою повнотою аргументував виховний вплив казки, розробляв і пояснював методику такого впливу. Дитина мислить фантастичними образами. І це дуже добре, бо, активізуючи такий спосіб мислення під час «подорожей у природу», В. Сухомлинський немовби інтенсифікує «період *дитинства нервової системи, дитинства мозку*. До того ж активне творення фантастичних образів супроводжується емоційним піднесенням. А «емоційна насиченість сприйняття – духовний заряд дитячої творчості» [2, с. 45]. Причому,

творчості художньої, яка за своєю сутністю є творчістю вищого порядку: «Кожна дитина не тільки сприймає, а й малює, творить. Дитяче бачення світу – своєрідна художня творчість» [2, с. 45].

Причинно-наслідковий зв'язок продовжується таким чином: елементи художньої творчості, художнього мислення потребують вираження у слові. І тоді породжується «радість творчості словом – найдоступніша для дитини інтелектуальна одухотвореність» [1, с. 504].

Складання дітьми казок є надзвичайно інтенсивним педагогічним засобом. Це – дитяча **художня** творчість, яка максимально мобілізує мисленнєву діяльність дитини, проймає її емоційністю. І все це немовби освячено животворним, ошляхетнюючим впливом Краси. У «Книзі відвідувань уроків» є чимало записів, зроблених Василем Олександровичем під час відвідувань «Ранків дитячої казки», де діти зачитували свої казки. Директор школи занотовував лише прізвище учня й назву придуманої ним казки. Інколи самої назви достатньо, аби зрозуміти багатofункціональність казки як виховного акту. В окремих назвах закодовано сюжет («Як Мурка привела кошенят», «Як метелик плавав на ставку», «Як щиглик від дощу врятувався», «Пташеня випало з гнізда», «Як їжачок піч збудував», «Як дощ напоїв квіточку», «Як півень просо молотив», «Як метелик врятувався від дощу»).

Афористичних висловів стосовно виховного потенціалу казки у В. Сухомлинського багато. І кожний такий вислів – це педагогічна істина, зрозуміти яку означає збагатити себе, свою педагогічну свідомість, свій педагогічний професіоналізм: «Казка – це зернина, з якої проростає паросток емоційних станів і ситуацій» [1, с. 515]; «Казка – це колиска думки, зумійте поставити виховання дитини так, щоб вона на все життя зберегла хвилюючі спогади про цю колиску» [1, с. 520]; «Казка – це радість мислення; у казці дитина утверджує свою гідність мислення» [1, с. 520]; «Без переживання краси слова розум дитини не може збагнути потаємних граней його змісту. А переживання краси неможливе без фантазії, без особистої участі дітей у творчості, ім'я якої – казка» [2, с. 184]; «Казка – це активна естетична творчість, що захоплює всі сфери духовного життя дитини – її розум, почуття, уяву, волю» [2, с. 184]; «Створення казок – один з найцікавіших для дітей видів поетичної творчості. Водночас це важливий засіб розумового розвитку. Якщо ви бажаєте, щоб діти творили, створювали художні образи, перенесіть з вогника своєї творчості хоча б одну іскру в свідомість дитини» [2, с. 181]; «В казкових образах – перший крок від яскравого, живого, конкретного до абстрактного. Мої вихованці не оволоділи б навичками абстрактного мислення, якби в їхньому духовному житті казка не стала цілим періодом» [2, с. 177].

Необхідно відзначити, що та складова педагогічної системи В. Сухомлинського, що стосується казки як виховного інструменту, досить активно увійшла в практику сучасної початкової школи. Не без впливу В. Сухомлинського з'явилося чимало праць, у яких інтерпретується педагогічний потенціал казки, творчо розроблена методика володіння казкою як педагогічним інструментом – тут найбільш помітною виділяється праця Л. Б. Фесюкової «Воспитание сказкой» (М., Ozon, 1996).

В. Сухомлинський неодноразово наголошував на важливості для учителя початкової школи **уміти розповідати** казку. Водночас він звертав увагу на необхідність створювати такі умови, в яких діти стають особливо чутливими у

сприйманні казки. «Ми приходимо сюди (у Кімнату казки. – І. Б.) в час осінніх і зимових присмерків – у цей час казка звучить для дітей по-особливому і сприймається зовсім не так, як, скажімо, ясного сонячного дня. На дворі темніє, ми не запалюємо світла, сидимо в присмерку» [2, с. 178–179].

К. Ушинський у «Рідному слові», особливо в другій частині, яка засвоювалася дітьми протягом другого року навчання, поміщував тексти, в тому числі й казкові, які виражали ідеї виразного морально-етичного спрямування. Деякі казки були взяті із різних збірників і оброблені автором, інші – «добуті» із власної пам'яті, бо він виніс із свого дитинства знання багатьох казок. Проте поряд із цими жанровими різновидами казок з'являється **авторська казка** К. Ушинського, кінцевою метою якої було вираження певної морально-етичної ідеї. Більшість із цих казок стали класикою авторської (літературної) казки й набули настільки широкої популярності, що почали вважатися народними – для прикладу назвемо хоча б такі казки як «Два козлики», «Вітер і сонце», «Два плуга» та ін. Більшість із них є педагогічними текстами найвищого – класичного! – рівня. Зараз не будемо системно характеризувати «секрети», завдяки яким було досягнуто такого рівня (бо саме таке завдання потребує окремого дослідження), вкажемо лише на те, що головною особливістю авторських казок К. Ушинського є те, що вони виражають думку, «одягнуту» в художню форму. Така думка створює тривке враження, збуджуючи не тільки мисленнєву діяльність дитини, а й викликає у нього естетично забарвлені емоції.

У своїй передмові до першого видання «Дитячого світу» («Книжка для читання») К. Ушинський особливо підкреслював необхідність підбирати для читання тексти, що розвивають у дитини мислення: «Мова не щось відірване від думки, – пише він, – а навпаки – органічний її витвір, який у ній корениться і безперервно з неї виростає; тому той, хто хоче розвивати в учня знання мови, повинен розвивати в нього насамперед здатність мислити» [3, с. 204].

В. Сухомлинський наголошував: «Найголовніше – це те, щоб у казці була глибока думка» [1, с. 510]. Він помітив, що виховна впливовість казки, яка виражає думку, стає особливо очевидною, коли йдеться про малюків з «ослабленими, уповільненими процесами мислення й дуже слабкою пам'яттю. Вони були б нещасними, знедоленими, вони втратили б віру в свої розумові сили й стали б недоучками, людьми з убогими, обмеженими інтересами [...], якби не казка. [...] Коли я сідаю з дітьми під столітнім дубом, коли над нами спалахують у небі перші зірки, а ми, притулившись один до одного, сидимо на високій степовій могилі й слухаємо музику степу, – саме в очах отих недостатньо розвинених діток я бачу перші вогники інтелектуального інтересу. Вони чекають казки» [1, с. 510].

Говорячи про здатність казки, наділеної глибокою думкою, благотворно впливати на розумовий розвиток дітей з уповільненими процесами мислення, з поганою пам'яттю, В. Сухомлинський лише увиразнює свою думку про особливий розвиваючий потенціал казки як педагогічного тексту. Тут же Василь Олександрович наводить тексти створених ним казок, які демонструють, *що таке глибока думка* в тексті казки [1, с. 510–514].

Таким чином, концепти К. Ушинського й В. Сухомлинського щодо виховного потенціалу казки, який залежить від думки, що втілена в її тексті, співпадають. Але, прийшовши до такого висновку, ми лише наближаємося до розгадки таємниць впливовості педагогічного художнього тексту. Кожний текст, створений з метою впливу, в т. ч. й педагогічного, здійснює такий вплив з

допомогою спеціальних виражально-зображувальних засобів. А оскільки текст твору художньої педагогіки є за своєю природою художнім, то обґрунтованим буде звернення до фундаментального терміну літературознавчої науки «поетика», який означає систему виражально-зображувальних засобів художнього тексту.

Ось чому, визначаючи перспективні напрями в дослідженні творів художньої педагогіки як факторів педагогічного впливу, звертаємо увагу на необхідність доповнювати підходи педагогічної науки літературознавчими дослідницькими методами, здатними пояснювати «секрети» художності. Такий підхід тим більш важливий, що вітчизняна педагогіка володіє справжнім скарбом – художньою педагогікою В. Сухомлинського, яка потребує як активного застосування у виховній практиці сучасної школи, так і наукового осмислення.

Література

1. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / Василь Сухомлинський // Вибр. твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – 654 с.
2. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / Василь Сухомлинський // Вибр. твори: В 5-ти т. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – 670 с.
3. Ушинський К.Д. // Вибр. педагогічні твори: В 2-х т. – Т. 2. – К.: Рад. школа, 1983. – 193 с.

На материале научного наследия двух выдающихся представителей отечественной педагогики Константина Ушинского и Василия Сухомлинского обобщены их мысли, которые касаются «механизма» влияния сказок на моральное и умственное развитие ребенка. Одновременно в статье рассматривается методика В. Сухомлинского по развитию образного мышления детей, самостоятельно сочиняющих сказки.

Ключевые слова: Константин Ушинский, Василий Сухомлинский, сказка, педагогическое влияние, педагогический текст, художественная педагогика.

On the basis of the heritage of the two prominent representatives of the native pedagogics Kostyantyn Ushynskyy and Vasyl Sukhomlynskyi, their thoughts, related to the “mechanism” of the influence of fairy tales on the moral and intellectual child development, are generalized. At the same time Sukhomlynskyi’s methods of the development of image thinking of the children, who have created the fairy tales by themselves, are considered in the paper.

Key words: Kostyantyn Ushynskyy, Vasyl Sukhomlynskyi, fairy tale, pedagogical influence, pedagogical text, artistic pedagogics.